

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis

Beschermvrouwe H.K.H. Prinses Beatrix

Bestuur

mr. G.J. Jansen, voorzitter
jhr. drs. F.W.W.H. van Coeverden, secretaris
mr. F.A. Bakker, penningmeester
ir. H. Hengeveld
drs. L. Folkertsma

Secretariaat

secretaris@vorg.nl

Financiën

penningmeester@vorg.nl, IBAN NL48INGB0005467046.

Contributie

Leden € 30,-; gezinslid € 15,-; leden jonger dan 25 jaar € 15,-; donateurs € 45,-

Redactiecommissie

dr. F.W. Schmidt, voorzitter
jhr. A.J. Gevers, secretaris
dhr. G.T. Hartong
drs. J. ten Hove
drs. M. Klomp
dhr. K. Leeffers
drs. Js. Mooijweer
drs. O.G.J. Ottens
dr. C. Trompetter
K. de Weerd MA

Bibliotheek

ondergebracht bij de Stads- of Athenaeumbibliotheek
Het Klooster 12, 7411 NH Deventer, tel. 0570-675700.
www.bibliotheekdeventer.nl/athenaeumbibliotheek

Leden van de Vereeniging ontvangen het jaarboek *Overijsselse Historische Bijdragen* gratis.

Website

www.vorg.nl

Overijsselse Historische Bijdragen

Overijsselse Historische Bijdragen

Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van
Overijsselsch Regt en Geschiedenis

134e stuk 2019

ISBN 978 90 8704 797 9

© 2019 Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis

www.vorg.nl

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Omslagontwerp: Robert Koopman, Hilversum

Typografie: Rombus, Hilversum

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud jaargang 2019

Voorwoord Frits Schmidt	7
In memoriam: Lydie van Dijk	9
De bever van Zalk, 'de laatste bever van Nederland', nader onder de loep genomen Twee plus twee = twee bevers en twee handschriften?! Kees J. Canters en Bauke Hoekstra	11
Mr. Johann Christian Bijsterbos (1814-1898) Kamper jongen, advocaat, politicus, hoge ambtenaar en tevens oprichter, voorzitter en publicist van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (VORG) Dr. Iet Erdtsieck	57
Hugo van Heussen, Hendrik van Rhijn en hun beschrijvingen van het bisdom Deventer Clemens Hogenstijn	85
'Deventer is eene der Keiserlyken Vrye Hanse Steden' Herinneringen aan de Hanze in Deventer bij drie zeventiende-eeuwse geschiedschrijvers Kerrewin van Blanken	109
Jan Colomp Ambitieuus en bekwaam Deventer drukker (1650-1672) Georg Hartong en Henk Nalis	127

Theoloog van de troost Alexander Elberts, godsdienstonderwijzer te Deventer C. Houtman	141
Het Diepenheims huwelijksregister 1683-1810 Jaap van Soest	165
Op zoek naar nuttige kennis tot heil van het algemeen De bijdragen van de Twentse artsen Albertus Loessinck Meyer (Oldenzaal), Bernardus Immink (Enschede) en Johann Wolfgang Heppe (Almelo) aan de Verhandelingen van de Natuur- en Geneeskundige Correspondentie Sociëteit in de Vereenigde Nederlanden Cor Trompetter	181
Naasteliefde en volksopvoeding De subcommissie Steenwijk van de Maatschappij van Weldadigheid Jos Mooijweer	209
Literatuursignaleringen	229
Auteurs	233

Voorwoord

Voor u ligt het 134e stuk van de *Overijsselse Historische Bijdragen*. Voorheen aangeduid als *Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*. In deze bundel schenken we in een tweetal artikelen aandacht aan de VORG. We openen echter met een in memoriam. In januari overleed Lydie van Dijk. Vorig jaar hebben we nog stilgestaan bij haar afscheid als voorzitter van de redactie van de OHB. En nu hebben we definitief afscheid van haar moeten nemen. Op haar rol op het gebied van het bewaren van het verleden en haar betekenis voor de geschiedschrijving van Overijssel en haar activiteiten binnen de VORG zullen we in het volgende nummer uitgebreid ingaan.

Zoals gezegd schenken we in een tweetal artikelen aandacht aan de VORG. Het eerste handelt over de laatste bever van Zalk. Zo op het eerste gezicht zou men kunnen zeggen dat dit weinig met de vereniging te maken heeft. Maar ooit waren we de trotse bezitter van dit curieuze exemplaar. Het artikel wijst ons er nog eens op dat de VORG zelf ook een prachtige historie heeft. De schrijvers ervan, Kees Canters en Bauke Hoekstra, nemen u als lezer mee naar hun zoektocht naar de laatste bever.

In het tweede artikel beschrijft Iet Erdsieck de betekenis van Johann Christian Bijsterbos voor de VORG. Als medeoprichter en als eerste voorzitter heeft hij op de vereniging en haar doelstellingen een groot stempel gedrukt. Hij was een fervent voorstander van archivering van de Overijsselse archieven. Hij pleitte daarbij voor een uniforme aanpak. Bovendien meende hij dat de stukken in de provincie dienden te blijven en niet over het hele land verspreid mochten worden. In 1894 leidde een meningsverschil over deze kwestie tot zijn aftreden. In haar artikel passeren ook hedendaagse vraagstukken de revue. Karaktermoorden vonden in zijn tijd ook al plaats en de rol van de vrouw vroeg toen ook al de nodige aandacht. Zo besloot het toenmalige bestuur in 1872 vrouwen tot de vergaderingen niet toe te laten. Toelating zou tot een minder hoge opkomst leiden en hun aanwezigheid zou ten koste gaan van de bestaande ongedwongen sfeer. De opvatting van het bestuur werd later in dat jaar door de ledenvergadering bekrachtigd.

Deventer komt in deze bundel ruimschoots aan bod. Zo brengt Clemens Hogenstijn met zijn beschrijving van het bisdom Deventer een stuk geschiedenis tot leven, waar

we relatief weinig van weten. Overigens is de IJsselstad niet alleen een religieus centrum geweest, maar in de middeleeuwen ook een belangrijke Hanzestad. Kerrewin van Blanken beschrijft in zijn artikel hoe een drietal schrijvers uit Deventer in de zeventiende eeuw met dit grootse verleden zijn omgegaan. En hoe de hang naar dit Hanzeatische verleden toen botste met de nieuwe identiteit van de Republiek. Ook de bijdrage van Georg Hartong en Henk Nalis handelt over de zeventiende eeuw. Een religieus en economisch centrum kent veelal ook een bloeiend cultureel leven. In Deventer vertaalde zich dit onder andere in de boekdrukkunst. De stad nam in de Nederlanden op dit gebied een vooraanstaande positie in. In hun artikel wordt aandacht geschonken aan de drukker Jan Colomp. De laatste bijdrage in dit cluster is van de hand van Cees Houtman. Hij schrijft over de in de negentiende eeuw levende ziekentrooster Alexander Elberts. Daarbij plaatst hij deze autodidact tegenover de gestudeerde theologen en concludeert hij dat Alexander qua theologische kennis een hoog niveau heeft weten te bereiken.

Het derde cluster is demografisch getint. Zo geeft Jaap van Soest in zijn bijdrage over het huwelijksregister van Diepenheim een bevolkingsanalyse weer van deze plaats over de periode 1683-1810. Cor Trompetter schreef vorig jaar een artikel in de OHB met de titel 'De dood reist mee'. Dit keer heeft hij zijn aandacht gericht op de oorzaken van de dood. Daarbij heeft hij zich toegespitst op het laatste kwart van de achttiende eeuw. De tijd dat nieuwe inzichten terrein wonnen. Maar de tijd ook dat de humorenleer nog fier overeind stond. Toch begonnen ook externe factoren als veroorzakers van ziekten meer en meer in beeld te komen. De kwaliteit van lucht en water waren volgens de door Cor beschreven doctoren daarbij van groot belang.

Jos Mooijweer sluit met zijn artikel over de Maatschappij van Weldadigheid de bundel af. Vorig jaar werd herdacht dat deze instelling tweehonderd jaar geleden werd opgericht. In de bundel van 2014 schonken we al aandacht aan de kolonies die zich op Overijssels grondgebied bevonden. In deze bijdrage gaat het echter niet om de instellingen zelf, maar om het proces dat aan plaatsing voorafging. Jos beschrijft aan de hand van de subcommissie van Steenwijk hoe de uitverkiezing van een kolonistengezin verliep. Hij beantwoordt vragen als: wie kwamen in aanmerking, wie deden de voordracht en hoe werd instemming van alle betrokkenen verkregen?

Namens de redactie wens ik u veel leesplezier.

Frits Schmidt,
redactievoorzitter

In memoriam: Lydie van Dijk

In deze bundel willen we haar herdenken met enkele foto's van het moment dat voor haar als voorzitter van de redactie een waar hoogtepunt is geweest.

De foto's zijn gemaakt ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de VORG in 2008. Als voorzitter van de redactie mocht Lydie De bundels gebundeld (het 123e stuk) aan koningin Beatrix aanbieden.

De bever van Zalk, ‘de laatste bever van Nederland’, nader onder de loep genomen*

Twee plus twee = twee bevers en twee handschriften?!

Inleiding

Nu de herintroductie en vooral de spontane terugkeer van diverse wilde zoogdier-soorten in Nederland aan de orde van de dag zijn en veel aandacht krijgen in de media (zoals ook vroeger al¹), neemt ook de aandacht voor het uitsterven van de verschillen-de soorten in het (minder) verre verleden toe. Voorbeelden hiervan zijn de wolf (*Canis lupus*) – in 1869 werden bij Schinveld (Zuid-Limburg) enkele dieren gevangen;² de otter (*Lutra lutra*) – in 1988 bij de Langweerderwielen (FR) doodgereden;³ de wilde kat (*Felis silvestris*) – waarschijnlijk al uitgestorven kort nadat de Romeinen zich uit Nederland hadden teruggetrokken;⁴ de bruine beer (*Ursus arctos*) – door ontbossingen en jacht omstreeks het jaar 1000 verdwenen uit Nederland;⁵ en de lynx (*Lynx lynx*) – in (pre)his-torische tijden wellicht voorkomend in Nederland.⁶

Deze aandacht, vooral gericht op de grotere (zoog)diersoorten, wordt enerzijds ge-voed door de vraag hoe groot de kans is op een blijvende terugkeer van een bepaalde soort en anderzijds door nieuwsgierigheid naar de redenen van uitsterven of, anders gezegd en meer op de praktijk gericht: wat moet er gebeuren om de betreffende soort met succes terug te laten keren in Nederland?

Soms blijkt dan dat het niet geheel duidelijk is wannéér een soort precies is uitges-torven of dat er vragen bestaan rond het ‘laatste’ exemplaar. Dat laatste geldt ook voor de bever, meer in het bijzonder voor de bever van Zalk, ‘de laatste bever van Ne-derland’.

Het is hier ons doel de geschiedenis van dit dier zo nauwkeurig mogelijk te ontra-felen, de feiten op een rij te zetten en een aantal onduidelijkheden uit de weg te rui-men. We behandelen daartoe allereerst het dier zelf, waarbij met name de vondstom-standigheden en zijn gang door verschillende musea aan de orde komen. Vervolgens komt een in 1984 teruggevonden handschrift van de geleerde Alexander Numan uit 1827 aan bod, te weten de tekst van een toen door hem uitgesproken lezing over de be-ver in het algemeen en de bever van Zalk in het bijzonder.⁷ Om de (waarneming van de) bever van Zalk ook in zijn (toenmalige) context te laten zien, gaan we ten slotte in op waarnemingen van bevers in de tweede helft van de achttiende eeuw en het begin

Afb. 1 De bever van Zalk, doodgeslagen in het najaar van 1826, tegenwoordig bewaard in Natura Docet Wonderryck te Denekamp. De vacht heeft een onnatuurlijke, lichte kleur en is, waarschijnlijk door langdurig in het daglicht staan in het museum te Zwolle, sterk verbleekt. Ten behoeve van de foto is het opgezette dier 'onder quasi-natuurlijke omstandigheden' opgesteld in de tuin van Natura Docet. De plank waarop het dier is gemonteerd schemert nog tussen de graspollen door (foto, naar een kleurendia uit 1983, Bauke Hoekstra).

van de negentiende eeuw, dat wil zeggen, in de decennia voorafgaand aan de vondst van de bever van Zalk.

Een doodgeslagen bever

In het reeds genoemde handschrift van Numan staat de vangst van de bever van Zalk vrij gedetailleerd beschreven (zie hieronder: 'Een teruggevonden handschrift'):

De laatste Bever, welke in ons land is gevangen, zal dan die zijn, die ik thans alhier ter beschouwing mag aanbieden. Hij is in de verleden Herfst gevangen in Overijssel, door hem doodte slaan onder de Heerlijkheid Zalk aan den IJssel tusschen Kampen en Hattem gelegen.

Een visser in den voornacht op de rivier varende met zijne schuit, meende een dier van het land te zien afloopen in den IJssel, dat recht op hem kwam aanzwemmen. Zoodra als hetzelfde onder zijn bereik kwam, nam hij den schuitboom en slaat naar het geen hij niet wist wat het was, denkende evenwel dat het een Otter mogt zijn. Na den slag rondziende ontwaarde hij verder niets, en kon wegens de donkerheid ook verder geen onderzoek doen, waar het beest gebleven was. Doch overtuigd zijnde dat de toegebragte slag wel getroffen had, ging hij in den vroegen morgenstond er op uit, om eene verdere nasporing te doen. Ongeveer op den zelfden plaats gekomen zijnde, zag hij den Bever nog enigszins levende op het water drijven, wanneer hij hem zonder moeite met een stok geheel heeft doodgeslagen. Een jaar te voren had men reeds onder het Buitengoed Bockhorst⁸ bespeurd, dat veel jong-houtgewas afgebeten, afgeknab-

Afb. 2 Dit in 1991 in Zalk tegen de IJsseldijk aan geplaatste bronzen beeldje herinnert aan de bever van Zalk uit 1826. Hermieneke Schaeffer maakte het beeldje in opdracht van de gemeente IJsselmuiden (foto: Kees Canters).

beld en aanmerkelijk beschadigd was; – men vond, hierna onderzoek doende, ook een hoop te zamen gebragt hout, waaruit men opmaakte dat er een Bever in den omstreek zich moest ophouden. – Er is weinig twijffel aan of deze zal dezelfde Bever zijn geweest, welke nu onlangs te Zalk op een afstand van een of anderhalf uur van den Bockhorst gelegen gevangen is, en die thans hetzij met verschoning gezegd het Phijssisch gezelschap te Utrecht met zijne tegenwoordigheid vereert.

Numan hield zijn voordracht op 9 februari 1827 en we kunnen op basis van de zinsnede '[...] in de verleden Herfst gevangen [...]' concluderen dat de betreffende bever in het najaar van 1826 is bemachtigd. Een aantekening van G.M. Roding, voormalig directeur van het Natuurmuseum Enschede, vermeldt echter (voor de context van deze aantekening, zie hieronder: 'Een reis met drie stopplaatsen'):⁹

Het originele etiket van de bever van Zalk werd blijkens een mondelinge mededeling van mej. Bernink te Denekamp¹⁰ door wijlen de heer W.H. Dingeldein¹¹ afgeschreven in sierschrift, waarbij de cijfers 7 en 5 zeer veel gelijkens vertonen. Wij troffen het jaartal 1825 aan in het jaarverslag van Natura Doctet van 1925; mej. Bernink herinnerde zich nog goed dat bij het verkrijgen van deze nieuwe aanwinst door haar vader en de heer Dingeldein schertsend werd gesproken over het honderdjarig jubileum van dit preparaat!

'1825' als waarnemingsjaar wordt dan ook snel daaraanvolgend door Roding¹² gepubliceerd.¹³ In die tijd was het handschrift van Numan echter nog niet bekend. Aange-